

ДЕМОКРАТИЈАТА, СЛОБОДИТЕ И СРЕКАТА

Луѓето отсекогаш копнеат да бидат среќни, да имаат убав живот, да бидат задоволни од животот. Среќата е една од врвните вредности по која тежнееме². Среќата на граѓаните во едно општество е огледало колку е тоа општество добро, колку успева да ги задоволи нивните потреби и да овозможи општ равој. Среќата е идеал во многу народи и многу генерации, се посакува за себе и за блиските. Како изразена вредност заедничка за многу култури, последниве две децении станува предмет на интерес на многу истражувања. Среќата и задоволството од животот покрај на индивидуално ниво, систематски се истражуваат и на ниво на народи, држави, култури.

Во обемните крос-културални истражувања (како World Values Surveys, многу од нив под покровителство на Обединетите Нации или Европската Унија) се вклучени најголем дел од државите и народите од светот (Inglehart & Klingemann, 2000; Veenhoven, 2006). Во поразвиените земји, овие истражувања имаат подолга традиција, а од средината на деведесеттите е вклучена и Македонија³. Загрижува сознанието дека според овие податоци, граѓаните на нашата држава се меѓу помалку среќните луѓе на планетава, дека Македонија е рангирана во долниот дел на табелите. Од друга страна, народите за кои имаме стереотипни сфаќања дека се ладни, некомуникативни и сл., имаат скорови кои покажуваат дека токму тие луѓе се меѓу најсреќните и најзадоволните од животот, на целиот свет. Македонија го дели 76-то до 78-то место од вкупно 94 држави. На 10-степен скала за задоволство од животот во целина, имаме просечен скор од 4.9 но мора да се има предвид дека поголем број од државите имаат скор над аритметичката средина, појава наречена „ефект на подобар од просекот“ (Veenhoven, R., 2006). Значи, само 15-тина земји меѓу кои Танзанија, Зимбабве, Ерменија или Молдавија, се зад нас. Воедно и на рангирањето за нееднаквоста во поглед на среќата или задоволството од животот меѓу испитаниците (направено на основа на добиените вредности за стандардната

¹ Авторот е доцент на Институтот за психологија на Филозофскиот факултет-Скопје.

² Во источните култури под влијание на конфучијанската филозофија, среќата како вредност ја нема истата позиција како во западните култури. Среќата и тагата имаат ист корен, па во доживувањето на среќата се содржи и аспект на нејзиниот опозит, всрнување кос има длабоки рефлексии на вредносниот систем на овие култури. Вредност кон која се тежнес е хармонијата во односите со другите.

³ Направени се две истражувања, во 1997 и во 2001 година.

девијација, односно дисперзијата на нивните одговори), Македонија е во долниот дел на табелата, со стандардна девијација од 2.7, еднаква на онаа добиена за Ел Салвадор, Иран, Ирак, Кина или Доминиканска Република, а зад нас се неколку држави меѓу кои Грузија, Индија, Киргистан, Нигерија, Јужна Африка, Танзанија⁴.

На што се должи ваквата загрижувачка состојба на македонските граѓани, а воедно и на македонското општество? Во барањето на одговорот, најпрвин, да се задржиме на дефинирањето на главните поими. Среќата и задоволството од животот подразбираат афективна и когнитивна субјективна проценка на сопствениот живот, на квалитетот на нашето живеење, проценка во однос на сето она што ни се случува во животот. Оваа проценка се однесува на животот во целина, но неминовно во себе ги вклучува проценките за специфичните подрачја од животот како задоволството од семејниот живот, задоволството од работата, задоволството од нашите социјални врски, од слободното време. Во литературата се среќаваат неколку поими кои имаат слични значења и се користат во слични контексти, но сепак се однесуваат на поспецифични проценки и имаат потесно дефинирани значења. Среќа - повеќе имплицира емоционална проценка иако недвојбено може да се однесува на севкупното живеење. Задоволство од животот е повеќе когнитивна проценка за тоа колку сме задоволни во целина од нашиот живот од сите аспекти, од начинот на кој живееме. А субјективна добросостојба ги обединува афективната и когнитивната евалуација на сопствениот живот (Diener & Lucas, 2000; Oishi, S., & Diener, E., 2001; Robinson, M.D., and Kirkeby, B.S., 2005; Scherer et al. 2004; Schimmack, et al., 2004; Wrosch et al. 2007). Субјективна добросостојба подразбира среќен живот со почести пријатни доживувања, а помалку непријатни доживувања и воедно високо задоволство од животот. Тоа значи дека во основа на субјективната добросостојба се наоѓаат две меѓусебно тесно поврзани компоненти: афективна проценка на хедоничката рамнотежа меѓу позитивните и негативните емоционални искуства, како и когнитивна проценка на задоволството од животот во целина или на задоволството од специфични домени од животот (Diener & Lucas, 2000). Таа проценка зависи од тоа дали живееме согласно на сопствените животни цели, вредности и ставови. А всушност е резултат на тоа дали се задоволени нашите базични психолошки потреби за автономија, компетенција и поврзаност (задоволителни врски со други луѓе). Доколку животните цели кои сме си ги поставиле се во функција на задоволувањето на базичните психолошки потреби, растат среќата

⁴ Според истражувачите, разликите во скоровите не се должат на различно доживување или сфаќање на термините среќа и задоволство од животот (Диснер & Сух, 2000).

и задоволството од животот или задоволството од некое специфично подрчје од животот (Sheldon & Kasser, 2001; Ryan, R. M., & Deci, E. L., 2000; Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000).

Но, среќата и задоволството од животот се условени и од социјални фактори, од состојбите во општеството кои на различни начини влијаат врз квалитетот на нашиот живот, а со тоа и на среќата и задоволството од животот. И самиот систем на уредување и односите меѓу граѓаните и институциите на општеството се фактори кои силно влијаат на квалитетот на животот на луѓето, а со тоа и на нивната проценка колку се среќни и задоволни од сопствениот живот. Се мисли пред сè на степенот на демократичност на институциите на системот, односно, дали луѓето имаат слободи во изборот при своите секојдневни активности. Општественото ниво на среќа и задоволство од животот зависи од стабилноста на политичкиот и економскиот систем во државата. Овие две варијабли функционираат како сврзани садови: нестабилен политички систем силно корелира со ниско ниво на среќа и задоволство од животот, а доколку кај народот имаме ниско ниво на среќа и задоволство од животот, тоа води кон тензии, недоверба во институциите и нестабилност на политичкиот систем (Inglehart & Klingemann, 2000). Според Инглхарт и Клингеман, падот во општественото ниво на субјективната добросостојба (како резултат на влошените односи во општеството) им претходи на крупните општествени промени. Тоа го потврдуваат со примерот од Белгија, каде времето пред и после промената на уставното уредување во федерација на почетокот на деведесеттите, е проследено со остар пад на среќата и задоволството од животот кај луѓето на ниво на целото општество. Слечен процес е забележан и во државите од бившиот СССР и од бивша Југославија.

Значи, социо-економските односи се одразуваат врз среќата и задоволство од животот на ниво на целото општество. Овие проценки се еден вид легитимација на политичкиот систем. Доколку тој овозможува задоволување на базичните психолошки потреби и реализирање на животните цели и доколку луѓето се чувствуваат задоволни од животот, ќе расте довербата во институциите и системот. Во спротивниот случај, расте недовербата и отуѓувањето од институциите, растат општествените тензии, што е своевидна делигитимација на системот, која може да произведе крупни и драматични промени во општеството. Затоа, проучувањето на општественото ниво на среќа и задоволство од животот не претставува само научен интерес, туку станува збор за евалуација на социо-економскиот и политичкиот систем, еден социо-психолошки индикатор за тоа колку за народот се прифатливи односите и состојбите во општеството.

Истражувањата покажуваат дека општественото ниво на среќа и задоволство од животот е на повисоко ниво во економски поразвиените демократии, со највисоки вредности претежно за земјите со протестантска религиозна традиција, како Исланд, Данска, Норвешка, Швајцарија, САД, Британија, Холандија, а најниски во земјите кои во минатото имаа комунистичко уредување: Молдавија, Украина, Белорусија, Русија и др. (Inglehart & Klingemann, 2000; Veenhoven, 2006). Ако економската развиеност овозможува поголема слобода на избор и полесно задоволување на базичните психолошки потреби, не е чудно што земјите со протестантска религиозна традиција имаат највисоки нивоа на среќа и задоволство од животот во целина. Имено, овие земји се првите кои го почнаа процесот на индустријализација, тоа се првите со висок економски развој и актуелно економски најразвиените. Спротивно, поранешните комунистички земји пред воведувањето на комунистичкото уредување не припаѓаа на развиените, што се рефлектира и низ периодот на комунистичкото владеење. Оттаму, и во времето на комунистичкото владеење, дополнително и поради ограничените слободи, нивото на среќа и задоволство од животот е на пониско ниво (освен веројатно во првичниот период на еуфорија после револуциите, за што не постојат податоци од овој вид). Бидејќи степенот на демократија се поврзува со степенот на среќа и задоволство од животот, по падот на комунизмот, овозможениот демократски развој претпоставуваше и нивен раст. Но вакви позитивни промени не се случува, барем не многу брзо и не во поголемиот број поранешни комунистички држави. Напротив, во некои земји меѓу кои и Македонија, дојде до драстичен економски пад, што заедно со криминалната приватизација и тешката адаптација на новите општествени односи доведе до драматична деморализација кај најголем дел од жителите во овие земји. Новиот систем наметна други вредности, често некомпатибилни со претходните. Неможноста да се следат и релизираат таквите конфликтни животни цели резултира со незадоволеност на базичните психолошки потреби, до континуирана фрустрација, до остар пад на чувството на среќа и задоволство од животот во целина. И додека во развиените земји се јавува тенденција на промена од материјализам во пост-материјализам (Veenhoven, 2006), промена од нагласеноста на економската и физичката сигурност на нагласена субјективна добросостојба, квалитет на животот и експресијата и самоактуелизацијата на личноста, во Македонија имаме интензивирање на материјалистичките вредности.

Демократија во контекст на задоволување на базичните психолошки потреби се однесува и на тоа колку системот

овозможува слободи во дејствувањето и слобода на избор⁵. Општествата се разликуваат во поглед ова прашање, кое подразбира две насоки: од една страна, дали и колку овозможуваат да се јавуваат и воопшто да постојат алтернативи за избор, но од друга страна, дали при постоење на алтернативи им овозможуваат на сопствените граѓани да направат избор, односно дали креираат можности или ги попречуваат. Феенхофен (Veenhoven, 2000) концептот за слобода го разбира како *можност за избор* (possibility to choose), што подразбира две нешта: од една страна, да постои шанса или *прилика да се избере* (opportunity to choose), што зависи од средината, а од друга страна *способност или кадарност за избор* (capability to choose), што е индивидуална особина. Под прилика за избор се подразбира да постои алтернатива за избор, да има што да се избере но и тој избор да не биде попречуван од други. Најмногу се однесува на слободите за дејствување на политички, економски и приватен план. Под политички слободи пред сè, се мисли на човековите права, слободата на говор и слободни избори. Под економски слободи, на слободна трговија и слободни економски текови на парите и добрата. Приватни слободи подразбираат слободи во патувањата, практикувањето на религијата, стапувањето и прекинувањето на бракот, слобода на сексуалната ориентација и на абортус и сл. Но, при постоење на шанса, концептот слобода подразбира да се биде способен приликата да се искористи. Значи, слободата зависи и од самата индивидуа, колку е способна да го воочи постоењето на шансата, но колку е и кадарна да ја искористи таа шанса. Изборот носи неизвесност, подразбира одлучност и одговорност, а честопати и храброст. Затоа општественото ниво на среќа и задоволство од животот покрај тоа што е условено од системот, условено е и на индивидуално ниво, од подготвеноста на единката да избере. Последново повторно во извесна мера зависи од општеството, односно од условите што тоа ги креирало, на пример во системот на образованието и на информирањето, или генерално, се однесува на тоа дали општеството поттикнува и овозможува развој на индивидуи кои ќе бидат подготвени да ја понесат одговорноста на изборот. Дали во одредена ситуација ќе преземеме одредено дејство и какво, зависи од нашите вредности, убедувања, ставови. Ситуацијата на избор може да донесе неизвесност и стрес, но недвојбено нашите избори внесуваат и смисол во нашиот живот.

Што се случува во Македонија на овој план и што можеме да очекуваме во иднина? Две тенденции забележани во науката оставаат простор за делување. Имено, кај скоро сите развиени земји е забележан благ раст на општественото ниво на

⁵ Јасно е дека не станува збор за слобода во апсолутна смисла на зборот, бидејќи на пример нис и да избереме, сепак не можеме да лстаеме, или, не станува збор за слобода да им се наштетува на други.

субјективната добросостојба во изминативе неколку децении. Второ, субјективната добросостојба, како сублимат од среќата и задоволството од животот, како на индивидуално така и на општествено ниво, покажува тенденција на движење околу една основна, повеќе или помалку права линија (base-line). Дури и после покрупни општествени промени и остри падови на општественото ниво на субјективната добросостојба, по извесен период вредноста се враќа близу до основната линија. Таков е случајот и со Белгија, каде по падот на општественото ниво на среќа и задоволство од животот во периодот на федерализацијата на почетокот на деведесеттите, после петнаесеттина години просечното ниво се враќа околу основната линија, на нивото од пред падот.

Зошто во Македонија толку долго се задржува ниското ниво на среќа и задоволство од животот? Зошто постепено не се искачува согласно на глобалните тенденции? После падот на комунистичкото уредување и после скоро две децении развој на демократско уредување и слободни економски односи, Македонија на колективен емоционален план сеуште тоне во незадоволство од животот и во ниско ниво на среќа. Сиве овие години се нижеа многу настани кои неповолно се одразуваат на психичката состојба на луѓето, секако и на степенот на среќа и задоволство од животот. Закани од војни, ембарга, криминални приватизации кои ги направија граѓаните беспомошни и долгорочно фрустрирани, воениот конфликт од 2001, континуираните проблеми со името, јазикот, црквата, тешките услови за евро-атлантските интеграции, се настани и ситуации кои перманентно ги ограничуваат нашите слободи, го отежнуваат реализирањето на животните цели и го оневозможуваат задоволувањето на базичните психолошки потреби за автономија, компетенција и задоволувачки социјални врски. И актуелните настани поврзани со евро-атлантските интеграции, кога сите сме ставени во ситуација во која ни е оневозможен изборот, се надоврзуваат на низата конфликти кои драстично се одразуваат на индивидуален и на колективен план, што и понатаму не држи во колективна фрустрација и незадоволство. Долготрајната ваква состојба ги потиснува потенцијалите кај луѓето, ја инхибира мотивацијата, што резултира со состојба на масовна анемичност, безидејност и отсуство на иницијатива во секој домен. Тоа ги прави односите во општеството уште понестабилни, што повратно дополнително негативно влијае на среќата и задоволството од животот на луѓето.

Покрај надежта во природните тенденции на враќање на состојбите кон нормалата, она што ние можеме да го направиме е да се потрудиме да го забрзаеме овој процес. Постојат работи кои помалку зависат од нас или врз кои имаме помало влијание. Но,

секојдневно можеме да придонесуваме на развојот на слободите, ако не толку на економските, тогаш на развојот на слободите во информирањето, на приватните и политичките слободи, кои не бараат странски инвестиции. Потоа, на развојот на образованието, но не како производство на луѓе со дипломи, кои некадарни да придонесат за својата и општествената добросостојба ќе бидат на товар на државата, туку развој на квалитетно образование, кое ќе ги оспособи луѓето најпрвин да препознаат шанса, која потоа ќе знаат и да ја искористат. Такво општество кое го чиниме и ние, ќе овозможи граѓаните да се развиваат во единки кадарни да преземат иницијатива, кадарни и храбри да изберат алтернатива кога ќе им се пружи шанса.

ЛИТЕРАТУРА

- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227-268.
- Diener, E., Lucas, R. E., (2000). Subjective Emotional Well-Being. во Lewis, M., & Haviland, J. M., eds. *Handbook of Emotions* (2nd Ed.). New York: Guilford. pp. 325-337.
- Diener, E., Suh, E.M., (2000) Measuring Subjective Well-being to Compare Quality of Life of Cultures. во Diener, E., & Suh, E.M., eds, *Culture and Subjective Well-being*, London: The MIT Press
- Inglehart, R., Klingemann, H-D, (2000). Genes, Culture, Democracy and Happiness. во Diener, E., & Suh, E.M., eds, *Culture and Subjective Well-being*, London: The MIT Press
- Oishi, S., & Diener, E., (2001). Goals, Culture, and Subjective Well-Being. *Personality and Social Psychol Bulletin*, Vol. 27, 1674.
- Robinson, M.D., and Kirkeby, B.S., (2005). Happiness as a Belief System: Individual Differences and Priming in Emotion Judgments. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol.31, 1134.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55, 68-78.
- Scherer, U., Scherer, K., Wranik, T., Sangsue, J., Tran, V., (2004). Emotions in everyday life: probability of occurrence, risk factors, appraisal and reaction patterns. *Social Science Information*, Vol.43, 499.
- Schimmack, U., Oishi, S., Furr, M.R., and Funder, D.C., (2004). Personality and Life Satisfaction: A Facet-Level Analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol.30, 1062.

- Sheldon, K. M., & Kasser, T. (2001). Goals, congruence, and positive well-being: New empirical validation for humanistic ideas. *Journal of Humanistic Psychology, 41*, 30-50.
- Veenhoven, R., (2000). Freedom and Happiness: A Comparative Study in Forty-four Nations in Early 1990s. во Diener, E., & Suh, E.M., eds, *Culture and Subjective Well-being*, London: The MIT Press
- Veenhoven, R., (2006) *Average happiness in 95 nations 1995-2005*, World Database of Happiness, RankReport 2006-1d, Internet: worlddatabaseofhappiness.eur.nl
- Wrosch, C., Miller, G.E., Scheier, M.F., and Brun de Pontet, S., (2007). Giving Up on Unattainable Goals: Benefits for Health? *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol.33, 251.

DEMOCRACY, FREEDOM AND HAPPINESS

ABSTRACT

The society' level of Happiness and Life satisfaction beside personal factors, is influenced by the circumstances in the society, ruling political system and Freedom, in a sense of political, economic and private freedom. In a situation when those levels are very low, the only alternative is to act in direction of developing a system producing many opportunities to choose, as well as to create conditions for development citizens capable to choose.